

УДК 338.432:637.12(477+100)

А. Д. Діброва,

д. е. н., професор, Національний університет біоресурсів і природокористування України

О. С. Чан-хі,

аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України

ВНУТРІШНЯ ПІДТРИМКА ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

У статті проаналізовано загальну ситуацію на ринку молока в Україні та світі. На основі проведених розрахунків здійснено порівняльний аналіз показників рівня внутрішньої підтримки виробників молока в Україні та основних країнах-виробниках. Обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення механізму підтримки вітчизняної молочної галузі.

The article analyzes the overall situation on the milk market in Ukraine and abroad. On the basis of calculations carried out comparative analysis of domestic support milk producers in Ukraine and the main producing countries. Suggestions for improvement of support domestic dairy industry.

Ключові слова: ринок молока, державна підтримка, аграрна політика.

В економіці України, як і в усьому світі, молочно галузь залишається винятково важливою ланкою, яка має вирішальне значення у житті суспільства та забезпеченні продовольчої безпеки країни. Адже останнім часом зі скороченням поголів'я корів та зменшенням обсягів виробництва молока, український ринок стає все більш привабливим для іноземних експортерів. Незважаючи на те, що вітчизняна молочно галузь впродовж багатьох років залишається експортоорієнтованою, вона так і не змогла зайняти впевнені позиції на зарубіжних ринках, головним чином через недостатньо налагоджений механізм державної підтримки українських виробників, а також нарікання наших торговельних партнерів на низьку якість молочної сировини та готової продукції, зокрема з боку Росії відносно постачання сирів деяких українських виробників, частка у загальному експорті яких становить 85,3% (61,5 тис. т). Вслід за Росією обмежити поставки сиру з України можуть й інші країни. Тому сьогодні актуальним завданням для нашої держави є пошук нових ринків збуту, а відтак, і вдосконалення механізму підтримки аграрного сектора економіки та молочної галузі зокрема, оскільки в кризових умовах розвитку та обмеженості бюджетних коштів перед державою постає завдання найбільш ефективного їх використання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням ефективності державної підтримки та ціноутворенню на сільськогосподарську продукцію в Україні та зарубіжних країнах присвятили свої праці такі науковці, як О. Бородіна, І. Кобута, О. Могильний, Т. Осташко, М. Шпичак, Г. Черевко та інші. Проте на даний час немає достатніх підстав стверджувати, що вже всі питання надзвичайно важливої проблеми підтримки аграрного сектора економіки і виробництва молока, зокрема, одержали вичерпне наукове і методичне обґрунтування та практичне вирішення. Щодо цього ще існує широкий дослідницький простір. Зокрема, потребує удосконалення методична база механізму регулювання виробництва молока для більшого підсилення в ньому нормативної, прогнозної та стимулюючої функції.

У статті поставлено за мету розрахувати показники внутрішньої підтримки виробників молока в Україні та основних країнах виробників і експортерів цього продукту. А також обґрунтувати практичні рекомендації щодо удосконалення механізму підтримки виробництва молока та молокопродуктів в Україні з метою забезпечення внутрішнього ринку та нарощування експортного потенціалу галузі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У сучасних умовах функціонування аграрного сектора, як свідчить досвід розвинених країн, ефективність молокотоварного виробництва і розвиток ринку молока та молочних продуктів значною мірою залежить від рівня державної підтримки. Результативність якої впливає на прибутковність господарств, структуру та обсяги виробництва, міжгалузеві й міжгосподарські відносини з метою створення стабільних економічних, правових, соціальних і екологічних умов для розвитку молокопродуктового підкомплексу, задоволення потреб населення в життєво необхідному продукті харчування за соціально доступними цінами, нарощування експортного потенціалу галузі та розширення географії продажу молочної продукції в різних регіонах світу. Тому для успішної реалізації поставлених цілей Україні необхідно, перш за все, проаналізувати стан молочної галузі в провідних країнах виробників і експортерів, а також порівняти рівень і механізм підтримки українських та зарубіжних виробників, що в результаті дозволить реально оцінювати можливості й переваги вітчизняної молочної галузі при виході на світовий ринок.

Упродовж останніх декількох років в Україні спостерігається поступове зниження обсягів виробництва молока, що пов'язано перш за все із скороченням поголів'я корів (рис. 1). Оскільки вітчизняні сільськогосподарські підприємства все частіше переходять з молочної на м'ясо-молочну спеціалізацію виробництва, тим самим свідомо скорочуючи поголів'я дійних корів, та із концентрацією виробництва молока у господарствах населення з неналежними умовами утримання худоби, відсутністю санітарних, гігієнічних умов і, як наслідок, низькою якістю сировини. У 2011 р. частка приватного сектора у загальному виробництві молока склала 80 %, тоді як у 1990 р. цей показник становив 24%.

Незважаючи на зниження обсягів виробництва молока, рівень його рентабельності в сільськогосподарських підприємствах у 2010 р. зріс на 92 % у порівнянні з 2009 р. З одного боку, це пояснюється підвищенням закупівельних цін на молоко, а також виплатами виробникам молока за рахунок бюджетних надходжень та спе-

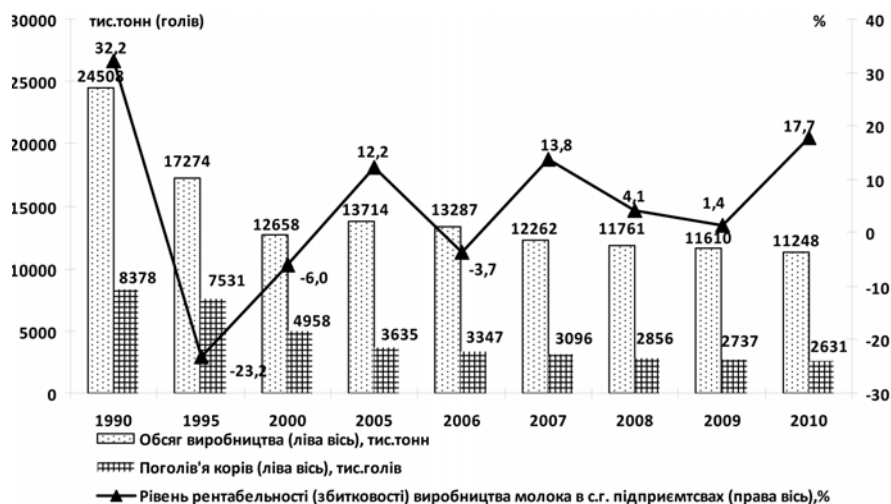

Рис. 1. Динаміка зміни обсягів виробництва молока, поголів'я корів та рівня рентабельності (збитковості) в Україні

Джерело: побудовано за даними Держкомстату.

ціального режиму справляння ПДВ в галузі. А вже у 2010 р. сума виплат збільшилася до 773 млн грн., що на 40,1% більше проти 2009 р. і на 54,3% до 2004 р. Зокрема, в 2010 р. з спеціального фонду державного бюджету було виплачено 60,7 млн грн. та 712,4 млн грн. за рахунок ПДВ [1].

Проте, в 2011 р. було змінено механізм підтримки виробників через нарахування податку на додану вартість, відповідно до якого сума ПДВ перераховувалася тільки до спецфонду держбюджету, а вже потім мала б спрямовуватися виробникам. Однак, з 1 січня 2012 р. уряд вирішив повернутися до змішаної схеми виплати компенсацій виробникам молока за рахунок податку на додану вартість. Так, в цьому році, 70 % ПДВ переробників молока буде виділятися на пряму дотацію виробником (такий механізм діяв до 1 січня 2011 р.), а 30 % піде у спеціальний фонд держбюджету і буде розподілятися Кабміном.

З огляду на вищесказане нинішня ситуація на ринку молока та молокопродуктів потребує удосконалення системи державної підтримки даної галузі. А вже, маючи багатий природно-ресурсний потенціал, Україна в порівнянні із зарубіжними країнами займає досить низькі позиції як за обсягами виробництва, так і за ціновою диференціацією (рис. 2).

Як свідчать дані рис. 2. найбільшим виробником молока і молочних продуктів впродовж багатьох років залишається Європейський Союз, який має також найбільший у світі експортний потенціал, що у перерахунку на молоко становить близько 15 млн т. Не поступається за обсягами виробництва і США, однак в аналізовані періоди обсяги виробництва та споживання тут коливалися майже на одному

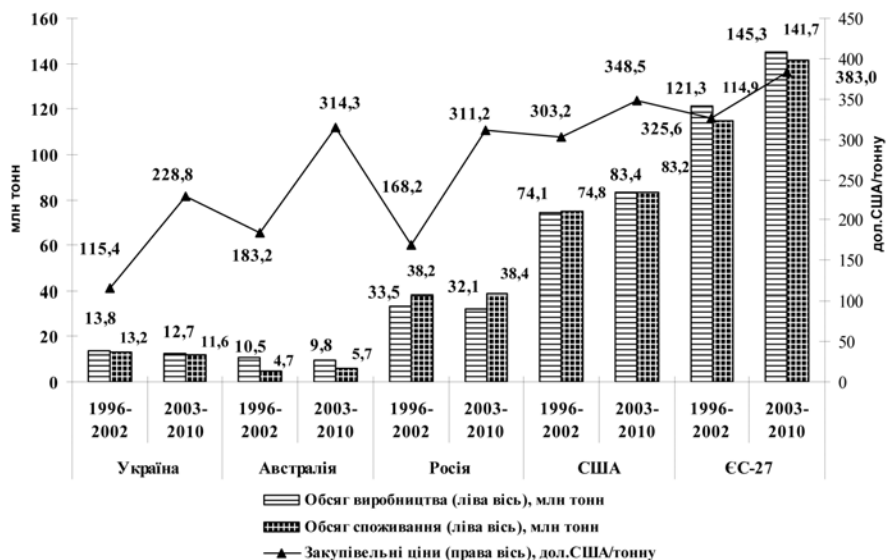

Рис. 2. Обсяги виробництва, споживання та закупівельні ціни на молоко в основних країнах виробників у середньому за 1996—2002 рр. та 2003—2010 рр.

Джерело: Розраховано та побудовано за даними ОЕСР та НБУ.

рівні. Пов'язано це зі швидким збільшенням населення США: в останні роки воно зростає в середньому на 9,2% щорічно, тоді як населення ЄС майже не змінюється. Таким чином, збільшення виробництва молока в США в період 2003—2010 рр. компенсується збільшенням його споживання.

Не дивлячись на те, що Росія є одним із потужних виробників молока, вона залишається чи не найбільшим імпортером молочної продукції, оскільки з огляду на демографічну ситуацію обсяги споживання в цій країні значно перевищують обсяги виробництва. Протилежна ситуація в Австралії, де, незважаючи на невеликі обсяги виробництва молока та молочних продуктів, частка експорту на світовому ринку з кожним роком збільшується.

Проведений аналіз показує, що Україна виробляє молока більше, ніж споживає. Тобто існує потенціал для експорту молочної продукції. Так, динаміка зовнішньоекономічної діяльності в молочної галузі України останніх років характеризується нестійкими показниками зростання, зокрема експорт молочних продуктів у 2010 р. склав 583,0 млн дол. США, що на 33,8% більше попереднього року, а імпорт в цей же період зменшився на 8,7% і становив 119,1 млн дол. США.

Дуже важливим показником, що характеризує стан розвитку молочної скотарства, є рівень виробництва молока в розрахунку на одну особу. В Україні, за даними державної статистики, з 1996 р. до 2010 р. обсяг виробництва на 1 особу знизився приблизно на 90 кг і склав 245 кг. Схожа ситуація спостерігається і з споживанням мо-

лока. Так, за даними Держкомстату у 2010 р. в Україні було спожито по 212 кг молока, що значно менше норми фізіологічної потреби для людини — 380—390 кг. Така суттєва різниця між виробництвом і споживанням молока свідчить про низьку купівельну спроможність населення.

Аналіз свідчить, що протягом досліджуваних періодів 1996—2002 рр. та 2003—2010 рр. в Україні прослідковується тенденція до збільшення закупівельних цін на сире молоко, які в середньому становили відповідно 115,4 та 228,8 дол.США/т. Однак порівняно із аналізованими країнами вітчизняні ціни знаходяться на досить низькому

рівні. За аналогічні періоди середні закупівельні ціни на сире молоко в ЄС сягнули межі 325,6 та 383,0 дол.США/т, в США 303,2 та 348,5 дол.США/т., в той час як в Росії та Австралії ціни на молоко коливалися майже на одному рівні й відповідно становили 168,2—311,2 дол. США/т та 183,2 — 314,3 дол. США/т.

На рівень ціни на ринку молока головним чином впливає низка чинників, зокрема якість молока, сезонність виробництва, а також політика уряду щодо виплати дотацій виробникам, принцип нарахування яких в Україні змінюється майже щороку. Нагадаємо, що сьогодні дотації нараховуються виробникам молока за 1 кг. в перерахунку на базисну жирність, зокрема для с.г. підприємств 0,35 грн./кг та 0,30 грн./кг для фізичних осіб. Проте Сполучені Штати та Євросоюз мають жорстко регульовані ринки. Тому, навіть якщо молочна продукція з України буде дешевшою, вона не зможе конкурувати на європейському ринку через чинні там системи квот і дотацій. Ринки ж Австралії та Росії є доволі ліберальними.

Також на цінову ситуацію на ринку молока впливає вживання заходів зі зниження сезонності виробництва, які в нашій державі поки що не використовуються (рис. 3).

Країни ЄС у період так званого "великого молока" купують у виробників надлишки, а взимку продають сухе молоко. Взимку, в період найменшої пропозиції, закупівельні ціни на цю сировину в Україні на 10—20% вище, ніж у ЄС. У Європі також оперують "літньою" і "зимовою" цінами, але різниця між ними становить 10—15%.

Цьому сприяє планомірне протягом року, а не масове взимку, як на Україні, отелення корів. В українських господарствах 65% молока виробляють у весняно-літній період і лише 35% — в осінньо-зимовий. Як свідчить досвід зарубіжних країн, рівень державної підтримки, насамперед, відображається у порівнянні різниці між цінами на внутрішньому і світовому ринках (позитивне значення цього розриву свідчить про підтримку внутрішнього виробника, негативне — про його оподаткування) та надходженням бюджетних трансферів виробникам. Тому важливим з наукового, методичного та практичного погляду є порівняння рівня внутрішньої підтримки товаровиробників України із світовими лідерами. На нашу думку, тут доцільно використовувати "Методику оцінки державної підтримки сільського господарства", що розроблена і використовується у країнах ОЕСР — Організація економічного співробітництва і розвитку. Адже таким чином можна визначити реальну конкурентоспроможність української молочної продукції на зовнішніх ринках, а також дослідити світові ринки та оцінити привабливість експорту вітчизняної продукції на будь-який із них [2].

За цією методикою для ринку молока нами був розрахований показник підтримки ринкової ціни MPS ("Market Price Support"), який відображає відхилення між внутрішньою і світовими цінами, в результаті грошової вартості валових трансферів виробникам від споживачів і платників податків за рік, що виникли в наслідок дії засобів державної політики [4]. Показник MPS визначається у цінах виробника і обчислюється за формулою:

$$MPS = (P_p + P_w) * S_p$$

де P_p — внутрішня ціна за одиницю продукції;

P_w — світова ціна за одиницю продукції;

S_p — пропозиція внутрішнього ринку.

Даний підхід ґрунтується на тому, що будь-яке відхилення

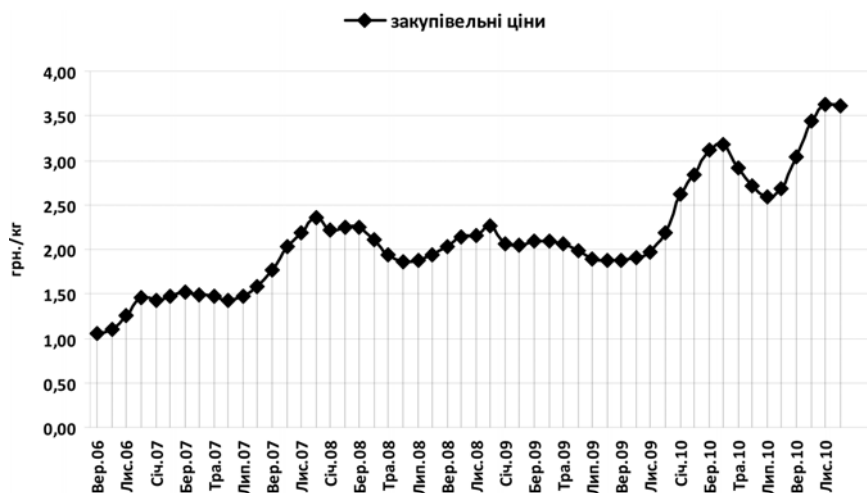

Рис. 3. Динаміка закупівельних цін на молоко в Україні за 2006–2010 рр., грн./кг

внутрішніх цін від світових можна трактувати як індикатор втручання держави в механізм вільного ринку. Розмір цінового відхилення визначає рівень цього втручання і відповідно дає кількісну характеристику аграрної політики держави. При додатному значенні показника MPS аграрна політика спрямована на підтримку виробника за рахунок споживачів продукції та держави. При від'ємному значенні — доходи товаровиробників перерозподіляються на користь споживачів та інших економічних груп.

Як свідчать дані рис. 4, показник MPS в роз-

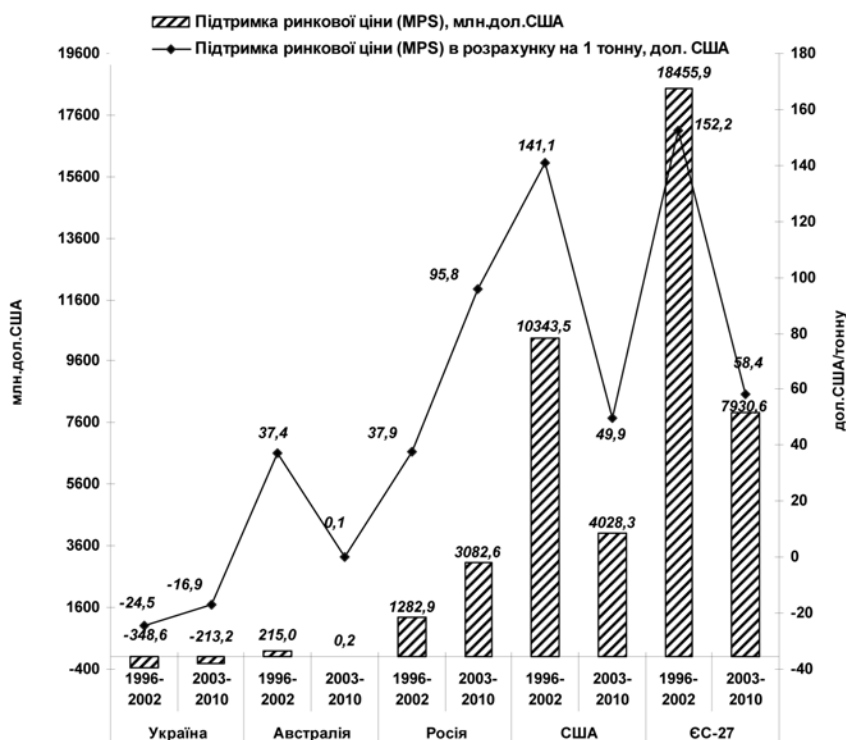

Рис. 4. Підтримка ринкової ціни (MPS) в країнах виробників молока

Джерело: Розраховано та побудовано за даними ОЕСР та НБУ.

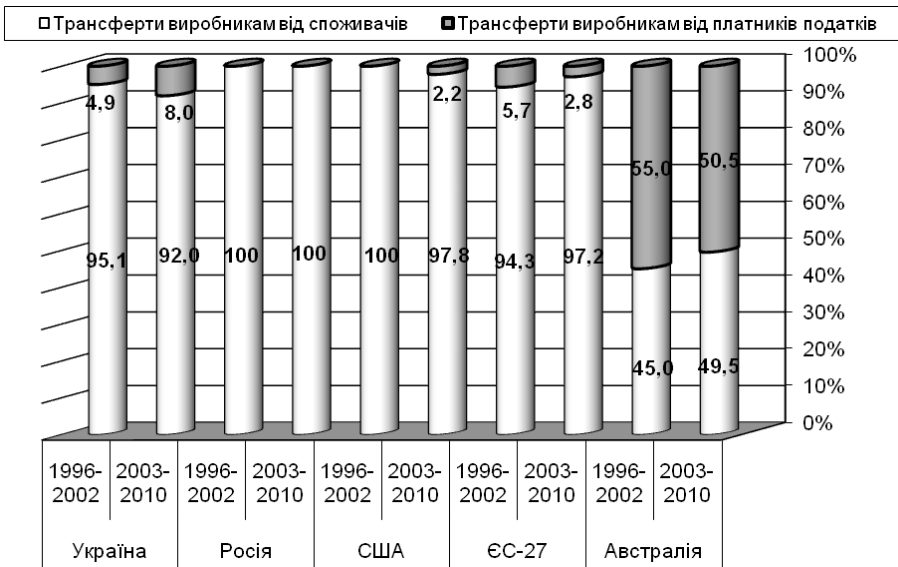

Рис. 5. Структура підтримки виробників молока в середньому за 1996—2002 рр. та 2003—2010 рр. в Україні та деяких країнах світу, %

Джерело: Розраховано та побудовано за даними ОЕСР.

рахунку на 1 тону для виробників молока в Україні в аналізовані періоди становив відповідно 24,5 та 16,9 дол. США. Це вказує на те, що доходи товаровиробників перерозподіляються на користь споживачів та інших економічних груп. І, навпаки, аграрна політика ЄС, США, Росії та в невеликих обсягах в Австралії спрямована на підтримку виробника за рахунок споживачів продукції та держави.

За аналізований період від'ємне значення показника MPS для України свідчить про недосконалий механізм державної підтримки ринкової ціни на молоко. Особливо це проявляється протягом 90-х першій половині 2000-х років, коли через недосконалий ціновий механізм державна підтримка фактично дещо компенсувала витрати товаровиробників. Зі вступом до СОТ Україна зобов'язалася не використовувати експортні субсидії та підтримувати митний тариф на молоко та молочні продукти на рівні 10% до митної вартості, в той час як в ЄС у 2009 р. він становив 49,4%. Австралія також, незважаючи на порівняно невеликі обсяги виробництва, проводить активну політику щодо підтримки ринкових цін як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, використовуючи відповідно імпорتنі тарифи на молочну продукцію, зокрема для більшості видів сиру. Імпортний тариф лежить у межах, квоти яких становлять 90 австралійських доларів за тону, поза квотою — 1220. Для підтримки своїх експортерів Австралійський уряд надає експортні субсидії та розробив спеціальну схему — Експортні ринкові гранти розвитку (EMDG).

У США в середньому в період 1996—2002 рр. показник MPS становив 10346,5 млн дол. США, а в 2003—2010 рр. цей показник відчутно знизився до 4028,3 млн дол. США. Тому конгрес США ухвалив новий сільськогосподарський закон, який передбачає високий рівень фермерських субсидій, що абсолютно не узгоджується з процесами Дохійського раунду СОТ. Цей закон вводить 80% перевищення субсидій фермерам поверх базового рівня, встановленого СОТ у 1996 р. Також, крім експортної допомоги, виробники користуються звільненням від податків на федеральному

та місцевому рівнях.

Важливим показником державного регулювання ринку молока та молокопродуктів є рівень бюджетної підтримки молочної галузі. Це, насамперед, відшкодування витрат виробників за рахунок ПДВ та виплати дотацій. Значну частину грошових надходжень виробники молока отримують за рахунок ринкових (в основному це трансфери від споживачів) та бюджетних трансферів (за рахунок платників податків).

Отримані графічні зображення на рис. 5, ще раз підтверджують необхідність державної підтримки ринкової ціни молочної галузі. Адже ринкова ціна прямо пропорційно впливає на обсяг грошових надходжень виробникам: чим вища ціна на продукцію, тим більше трансферів виробникам надходить від споживачів і навпаки.

Ще одним із вагомих показників оцінки рівня державної підтримки є Номінальний коефіцієнт захисту виробників — NPCr ("Nominal Protection Coefficient"), що оцінює лише співвідношення внутрішніх і світових цін:

$$NPCr = \frac{P_i^d}{P_i^w}$$

де P_i^d — внутрішня роздрібна ціна на продукт;

P_i^w — світова ціна на продукт [3].

Отримані значення показника NPCr для виробників молока в ЄС, США, Росії та Австралії за аналізовані періоди суттєво перевищував 1, тобто вони мали значно вищу ціну, ніж на світовому ринку, що свідчить про вагомий державний вплив на даний ринок. А тому NPCr як показник номіналь-

ного рівня захисту виробника на ринку є водночас і показником прихованої субсидії, необхідної для експорту певної частки виробленого обсягу продукції.

Розрахунки NPCr для виробників молока в Україні в середньому за 1996—2002 рр. та 2003—2010 рр. свідчать проте, що за останній аналізований період намітилась тенденція до наближення вітчизняних цін на молоко до рівня світових. Отримане значення показника NPCr для виробників молока в різних країнах ще раз підтверджує цінову нестабільність і недостатню ефективність механізму регулювання ринку молока в Україні.

ВИСНОВКИ

Отже, рівень державної підтримки молочної галузі в основних країнах — виробниках молока та в Україні варіюють у доволі значних межах як у загальних величинах, так в їх складових частинах і в часі. В Україні показники державної підтримки в досліджуваному періоді займали загалом найнижчі позиції серед аналізованих країн, хоча за ресурсним потенціалом та обсягами виробництва вітчизняна молочно галузь займає далеко не останні позиції. На необхідність державної підтримки вказує і різке коливання цін на молочну продукцію, низька еластичність попиту на неї, а також низькі доходи виробників. Тому на підставі вищевикладеного можна зробити висновки, що з метою розвитку вітчизняної молочної галузі необхідно не лише планувати обсяги виробництва молока та молочної продукції, а й розробити принципово нову модель стимулювання діяльності товаровиробників, яка передбачала б: спрощення процедури вивільнення земельних ділянок та отримання дозволів на будівництво тваринницьких комплексів; створення системи забезпечення якості молока у всіх категоріях господарств; можливість мати доступну та надійну фінансово-кредитну підтримку. Варто зауважити, що в останні роки наша держава виділяє на підтримку аграрного сектора економіки і молочної галузі доволі значні фінансові ресурси з точки зору їх навантаження на бюджет, однак вони не забезпечують належного розвитку галузі. Це, в першу чергу, пов'язано з доволі складною та постійно змінюваною схемою надходження державних коштів виробникам, а також із використанням непродуктивних методів підтримки.

Тому, на нашу думку, для визначення якісного та кількісного рівня державної підтримки

Рис. 6. Номінальний коефіцієнт захисту (NPCr) основних країнах-виробників молока в середньому за 1996—2002 рр. та 2003—2010 рр.

Джерело: Розраховано за даними ОЕСР.

ки молочної галузі необхідно використовувати наведені показники підтримки виробників молока у порівнянні з провідними країнами виробниками та експортерами. Це, в свою чергу, дозволить визначити реальну конкурентоздатність вітчизняного молочно господарства та захистити наш внутрішній ринок від напливу непродуктивного імпорту, тим самим забезпечуючи його самодостатність.

Література:

1. Держкомстат України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
 2. Діброва А.Д. Порівняльний аналіз показників внутрішньої підтримки виробництва пшениці в Україні і зарубіжних країнах / А.Д. Діброва // Агроінком. — 2007. — № 3—4. — С. 33—40.
 3. Діброва А.Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика. — К.: ВПД "Формат", 2008. — С. 145—149.
 4. Латинін М.А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання: моногр. — Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2006. — 43—55 с.
 5. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.oecd.org/document/0,3746,en_2649_201185_46462759_1_1_1_1,00.html
 6. Agricultural Support: How is it measured and what does it mean? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.oecd.org/dataoecd/63/8/32035391.pdf>
- Стаття надійшла до редакції 19.03.2012 р.